

„mert lelkeinket a' múlt szerencsétlenség örökre összeköté”
 – Versegly Ferenc és fogolytársai kapcsolata a szabadulás után

Az 1795. május 20-án és június 3-án végrehajtott, közvetlenül összesen hét személyt érintő kivégzések látványos finálé gyanánt zárták le a közel egy évig folytatott vizsgálatot, amely a jakobinus kifejezéssel is illetett és Magyarországon Martinovics Ignác nevével fémjelzett mozgalom szárait volt hivatott feltárni.¹ A „*monstre pör*” – ahogy Benda Kálmán nevezi – során számos kihallgatást követően ötvenhárman kerültek a vád látóterébe, közülük negyvenhatan bíróság elé is álltak.² A döntéshozók tizen-nyolc halálos ítéletet hoztak, amelyből tizenegyet börtönbüntetésre enyhítettek, és mindössze négy megvádoltat mentettek fel. A többieket hosszabb-rövidebb ideig tartó elzárással sújtották.³ A pert és az elítélteket élénk figyelem övezte, az összeesküvőket számba vevő ábrázolások, gúnyrajzok és névsorok kéziratban és nyomtatásban is eljutottak az érdeklődőkhöz, akiknek módjuk nyílt arra is, hogy a *spectaculum* nézőközönségként a lefejezések szemtanúivá váljanak. Az ügyet a kormányzat kiemelt figyelemmel kezelte, és törekvése volt, hogy azt hasonló kiemelt figyelemmel kísérik az alattvalók is.⁴ Igyekezete – hogy minden rokon kezdeményezésnek elejét vegye – célt ért. Az elrettentő büntetések, a hatóságok szigorodó figyelme, a nyilvánosságot szabályozó központi intézkedések hatására megszűntek az olvasókörök, és elhalkultak a véleményüket addig rendre kifejezésre juttató vármegyék is.⁵ A gyanúba kerülteket, megvádoltakat és elítélteket hosszú időre kiiktatták a közélet vérkeringéséből, és nem feltétlenül csupán a rájuk kiszabott elzárás időtartamára – amelynek végét akadt, aki

* A dolgozat az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkálatainak keretén belül készült. A kutatócsoport vezetője: Debreczeni Attila.

¹ A címben szereplő idézet az alábbi levélből származik: Kazinczy Ferenc – Zádor Györgynek. Ujhely, 1825. december 16. KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, XIX, Bp., MTA, 1909 (Kazinczy Ferenc Összes Művei: Harmadik osztály: Levelezés), 487. (A továbbiakban: KazLev.) A jakobinus kifejezés használatához lásd BORECZKY Beatrix, *A magyar jakobinusok*, Bp., Gondolat, 1977 (Magyar História), 5. Vö. HAHNER Péter, *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája*, Bp., Minerva, 1989, 83.

² *A magyar jakobinusok iratai I.: A magyar jakobinus mozgalom iratai*, s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1957 (Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai), LXXXIX. (A továbbiakban: BENDA I.); *A magyar jakobinusok iratai II.: A magyar jakobinusok elleni hütlenségi és felségsértési per iratai*, s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1952 (Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai), 820. (A továbbiakban: BENDA II.)

³ BENDA II., 820.

⁴ *Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzésével kapcsolatos rendeletek, tudósítások. 1795. május 20.* = BENDA II., 784–794.

⁵ BENDA I., LXXXIX.

nem vagy testileg, szellemileg megnyomorodva érte csak meg –⁶ hanem azon túl is: változatos módokon megnehezítve a szabadulás utáni visszailleszkedést. Az érintettek egyfelől bélyegként viselték magukon múltjuk nyomát, amelyre a nyilvánosság előtt hosszú évekig sem szóban, sem írásban nem volt ildomos utalni. Másfelől botlásuk után lépéseiket a hatóságok nyomon követték, különösen ügyelve arra, hogy lehetőség szerint ne épüljön ki ismét szoros kapcsolat köztük. A gyakorlat ellenben azt mutatja, akadhatott alkalom és út arra, hogy az egykori sorstársak értesüljenek egymásról. Kazinczy Ferenc életműve jó néhány példát említ erre: akár a *Fogságom naplója*, akár a *Pályám emlékezete*, akár a kiterjedt levelezés számos helyen utal arra, hogy a fogvatartottak nemcsak szabadulásuk után, de már a fogságban is kialakították a kommunikáció nem engedélyezett és nem ellenőrzött formáit.⁷ Akadnak mindazonáltal ebben a vonatkozásban kevésbé elemzett életművek is, amelyeket szemügyre véve új információk nyerhetők az egykori rabok szabadulás utáni kapcsolatairól. Ez a dolgozat Verseghy Ferenc kapcsolati hálójára fókuszál, és mindenekelőtt azt vizsgálja, hogy a hajdani fogolytársak milyen szerepet töltenek be az elítélt csaknem évtizedes távollét után szabadon folytatott, illetve újrakezdett életében.

1. Verseghy Ferenc a Martinovics-összeesküvésben

A fogság utáni kapcsolatok, illetve a visszailleszkedés lehetőségei tekintetében mindenekelőtt arra szükséges figyelmet fordítani, miféle vétkekkel vádolták, és milyen büntetéssel sújtották az elítéltet. E kérdések vizsgálata teheti lehetővé, hogy következtetni lehessen arra, hogyan értékelték a kortársak az elmarasztalt személlyel létesített kontaktusokat.

Verseghy Ferencet 1794. december 11-én tartóztatták le. Az összeesküvésben vállalt szerepéről a vizsgálat során felvett vallomások és az ítélet tájékoztatnak. A tanúk kihallgatását követően a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla a káték lemásolásáért és terjesztéséért, a *Marseillaise*, valamint a zágrábi szabadsághíra függesztett vers magyarrá fordításáért előbb halálra, utóbb határozatlan idejű börtönbüntetésre ítélte.⁸ Az elzárással sújtottakra eltérő sors várt. Kufsteinbe kerültek azok a foglyok – szám szerint heten –, akik elkövetett vétkük súlyosságával szigorúbb bánásmódot érdemeltek. A többi húsz rabra a Kufstein zárkáihoz képest enyhébbnek tekintett brünni

⁶ Még megvádoltatása hírére lett öngyilkos Fodor József és Krály József (KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei: Első osztály: Eredeti művek), 429, 438.). A fogság ideje alatt halt meg Ambrózy Gábor, Aszalay János, Szentjóni Szabó László, Vrchovszki Sámuel (KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 419, 454, 462–463). Tartós betegséget szerzett Szulyovszky Menyhért (KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 457), Landerer Mihálynak megbomlott az elméje (KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 439–440), Rosty János a fogság alatt elkövetett sikertelen öngyilkossági kísérlete miatt megnyomorodott (KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 449).

⁷ KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 317.

⁸ *Verseghy Ferenc felségértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve. Buda, 1795. február – május* = BENDA II., 629–630.

cellák vártak.⁹ A fennmaradt nyilatkozatok, vallomások, valamint a kézírathagyaték egyes darabjai arra utalnak, Verseghy kiérdemelte a kiemelt figyelmet. A teljes életmű vizsgálata és az összeesküvésben vállalt szerepe világosan jelzik: kortársai olyan képzett literátorként tekintettek rá, aki amellet, hogy több idegen nyelvet magabiztosan ismer és alkalmaz, tájékozott, és kialakult véleményrel rendelkezik politikai kérdésekben. A mozgalomban ezért elsősorban bizonyos idegen nyelvű szövegek magyarra ültetésében számítottak rá.¹⁰ A *Marseillaise* énekelhető és magyar viszonyokhoz igazított magyar verses változatának létrehozásával Hajnóczy József bízta meg.¹¹ Ezzel közel egy időben ugyanó a zágrábi szabadságfára kifüggesztett vers magyarra fordítására is felkérte.¹² Verseghy – jóllehet közvetítő nyelvekből dolgozva – mindkét kérésnek eleget tett. Részvétele a szervezkedésben azonban nem merült ki ennyiben. Úgy tűnik, alaposan ismerte a francia forradalomhoz kapcsolódó vers- és röpiratirodalmat. Krammer József, Verseghy kezelőorvosa ugyanis vallomásában beszámol arról, hogy páciense még az esedékes vizit kínálta alkalmat sem mulasztotta el, hogy szóba hozza a francia eseményeket, és néhány vonatkozó írással lássa el. A doktor ilyen módon jutott a *Ça ira*, illetve a *Carmagnole* című dal, illetve Martinovics Ignác Ferenc császárhoz intézett *Nyílt levele* birtokába.¹³ Amint meggyőződött az iratok veszedelmes tartalmáról, azonnal elégette azokat – legalábbis ezt vallotta. Az összeesküvés lelepleződése után hozzá hasonlóan cselekedett minden más érintett is: ilyen módon ugyan vélhetően birtokosaikra veszélyt jelentő, de a kutatás számára felbecsülhetetlen értékű források tömege pusztulhatott el. Verseghy azonban a megsemmisítés tekintetében nem végzett kellően körültekintő munkát. Elfogatásakor ugyanis több olyan írást lefoglaltak nála, amelyek bizonyítják, hogy közel volt az információáramlás olyan csatornáihoz,

⁹ Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése József főherceg helytartóhoz a felségsértési perben elítéltekkel való bánásmódról. Pest, 1793. november 9. = BENDA II., 810–813.

¹⁰ Nyelvismeretéről maga nyilatkozik cenzori állásért benyújtott pályázataiban: Verseghy Ferenc második cenzori pályázata. Buda, 1792. augusztus 16., MNL OL C 60. 84. csomó. 1793. fons 19. Verseghy Ferenc megismételt kérése a cenzori állás elnyerése érdekében. Buda, 1792. november 2., MNL OL C 60. 84. csomó 1793. fons 19. 33v–34r. Verseghy Ferenc cenzori pályázatának visszavonása. Buda, 1793. december 3., MNL OL C 60. 84. csomó. 1793. fons 14. pos. 7. pag. 25–26. Fordításokat főleg német nyelvből készített, és meglehetősen tájékozott volt saját kora legkülönbébb tudományterületeinek német nyelvű szakirodalmá terén. Vö. VERSEGHY Ferenc *Drámái*, s. a. r. DONCSEZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár: Források: Régi kortársaink, 11), 365.

¹¹ Lásd: *A Marseillaise latin, magyar, német és szlovák fordítása. 1794 tavasza* = BENDA I., 1046–1055. TARNAI Andor, *Verseghy Marseillaise-fordítása*, ItK, 70(1966), 3–4. sz., 409–423. A fordítás datálásához lásd: BENDA Kálmán, *Még egyszer Verseghy Marseillaise fordításáról*, ItK, 72(1968), 6. sz., 677–679.

¹² *A zágrábi szabadságfára kifüggesztett vers, mely felszólítja a horvátokat, hogy ne harcoljanak a franciák ellen.* [1794. április] = BENDA I., 998–1001.

¹³ Sándor Lipót nádor jegyzőkönyve. 1794. december 13. = *A magyar jakobinusok iratai III.: Naplók, följegyzések, röpiratok*, s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1952 (Magyarország Ujabbkori Történetének Forrásai), 114–115. (A továbbiakban: BENDA III.) Vö. *Nyílt levél Ferenc császár és királyhoz: Martinovics Ignác anonym röpirata: Magyarra fordította: Szentmarjai Ferenc, 1792. október 7.* = BENDA I., 814–834.

amelyeken keresztül a kormányzat szempontjából veszedelmes olvasmányokhoz juthatott, avagy ugyanilyeneket továbbíthatott. Így került a vádat képviselők kezére a pesti olvasókör szabályzata.¹⁴ A szerveződéssel magáról nagyon keveset tudni. Benda Kálmán mindössze egyetlen konfidensi jelentésben találkozott említésével, amely szerint az olvasókör 1791 őszén a hajóhídnál egy szabadkőműves házban működött, és látogatói javarészt a titkos társaság tagjai közül kerültek ki.¹⁵ A szabályzathoz mellékelte névsor ugyan nem tartalmazza Verseghy nevét, a kézirat azonban autográf, és ez komoly érv Verseghy kötődései mellett, különösen arra való figyelemmel, hogy épp ezekben az esztendőben kapcsolatban állt a pesti *Magnanimitas* páhollyal.¹⁶ Szintén nem a védelmet erősítette az ugyancsak tőle elkobzott *Gorani Frantzia Polgár' Levele a' Pápához* címet viselő irat.¹⁷ A kézirat nem autográf. A cím szerint szerzője Giuseppe Gorani (1744–1819), kalandos életű milánói gróf, publicista, és a magyar nyelvű szöveg azt sugallja, fordítással van dolgunk. A mű illik is Gorani életművébe, aki miután bécsi körökben kegyvesztetté vált, Párizsba távozván Mirabeau híve lett, és amellet, hogy körutakat téve Franciaország-szerte személyesen terjesztette és népszerűsítette Mirabeau elveit, nyomtatásban is közreadta saját, európai uralkodóknak címzett nyílt leveleit, amelyben fenyegető hangon igyekszik elrettenteni őket egy Franciaország ellen létrehozandó szövetségben való részvételtől.¹⁸ Írásaiban megszólítja Nagy Frigvest, a braunschweigi herceget, a szárd királyt, a nápolyi királyt, az angol és a spanyol királyt, a holland helytartót, valamint a pápát is. Antiklerikális szemlélete egyébként korábbi munkáiban is igen markánsnak mutatkozik.¹⁹ A magyar szöveg pontos forrása egyértelműen nem azonosítható, annyi bizonyos csupán, hogy nagyfokú hasonlóságot mutat a Gorani nyílt leveleit csokorba gyűjtő, 1793-as gyűjteményes kötetnek a pápát megszólító írásával.²⁰ A francia változat azonban jóval terjedelmesebb, a magyar verzió annak erősen kivonatos, tömörített összefoglalója. A magyar kivonat egyes mondatai szó szerint megfelelnek a francia verzió bizonyos szakaszainak. A szövegek egymáshoz

¹⁴ *Regeln der Pester Lesegesellschaft (1792)*, Kézirat, MNL OL E 708 Vert. A. Fasc. 51. ad 13. 4–5.

¹⁵ BENDA II., 166.

¹⁶ JANCsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században*, Cluj, Ady Endre Társaság, 1936, 56, 227. BALOGH Piroska, SZILÁGYI Márton, „...*quibus Linguae Hungaricae propagatio cordi est*”: *Az Ephemerides Budenses a magyar nyelvhasználat kérdéseiről = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 49. BALOGH Piroska, *Teória és medialitás: A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Bp., Argumentum, 2015 (Irodalomtörténeti Füzetek, 175), 238, 240–242.

¹⁷ *Gorani Frantzia Polgár' Levele a' Pápához címet viselő irat. Páris 4° Octobris 792.*, MNL OL E 708 Vert. A. 51. ad 13. 7–10.

¹⁸ BENDA I., 815. JÁSZAY Magda, *A felvilágosodás egy elfeledett írója: Giuseppe Gorani*, *Italianistica Debreceniensis*, 4(1997), 100. J. GORANI, *Lettres sur la Révolution française*, Paris, Guillaume, 1793.

¹⁹ JÁSZAY, *i. m.*, 98.

²⁰ *Lettre au pape Pie VI, par l' auteur des lettres au roi de Prusse, au duc de Brunswick, &c relativement aux affaires de France. Paris, le premier Octobre 1792* = GORANI, *i. m.*, 49–72. A francia és a magyar szöveg összevetéséhez nyújtott segítségét köszönöm Hovánszki Máriának.

való viszonyát illetően így két lehetőség feltételezhető: a fordító vagy egy hosszabb francia szövegből emelt ki mondatokat, és azokat lefordítva és egymás mellé helyezve alkotott új szöveget, vagy eleve létezett egy rövidített francia verzió, amelyet magyarra ültetett át.²¹ Gorani neve és szemlélete jól ismertnek számított a korban, s előfordult, hogy nagyobb figyelmet remélve olyan szövegek szerzőjeként is feltüntették, amelyeknek nem ő volt az alkotója.²²

Verseghyt tehát a vád a káték lemásolásán és továbbadásán túl azért tekinthette első fokon halállal sújtandó vétkesnek, mert több nyelven olvasó literátorként hozzáfért, fordítóként pedig széles tömegek számára hozzáférést biztosít(hat)ott a francia forradalom jellegzetes szövegeihez. Tarnai Andor véleménye szerint „a Marseillaise birtoklása nem tartozott a legsúlyosabban terhelő vádpontok közé. A nyomozás során a bíróság azon a megállapításon túl, hogy a szöveg lázító tartalmú, részletekben soha nem is mélyedt el, a feljelentők pedig azt sem tudták, hogy a beküldött magyar vers a francia forradalmi dal anyanyelvi változata.”²³ A Verseghy ügyében hozott ítélet a fent ismertetett inkriminált szövegek közül mégis csupán kettőt emel ki: a *Marseillaise*-t és a zágrábi szabadságfára függesztett verset.²⁴ Ha a feljelentők nem is, az ítélethozók bizonyosan tisztában lehettek azzal, hogy emblematisz munkákról van szó,²⁵ amelyeknek, ha birtoklása ugyan nem, magyar nyelvre ültetése azonban akár fővesztéssel is járhat.²⁶ S ha a fordító elkerülte is a halált, szövegeit megsemmisítették, és ez felért

²¹ A levélíró a pápát szólítja meg annak ürügyén, hogy hallott arról az adománygyűjtésről, amelyet az itáliai papság és nemesség a pápa támogatásával kezdeményezett. A gyűjtés célja, hogy hadsereget, keresztes hadat állítsanak fel, amelyet a fellázadt francia nép ellen irányítanak. A levél kemény szavakkal bírálja az Egyházat és a pápát. Előbb kijelenti, hogy az egész vállalkozást nevetségesnek tartja: „Hiszi e’ Szentséged hogy a’ maga és a maga bolondjai nevetséges imádsága Frantzia Országban contrarevolútiót támaszthat?” Majd hosszasan sorolja az Egyház múltban elkövetett bűneit, amelyek által egyre távolabb került az igaz keresztény tanítástól. Végül a francia mozgalom erejében feltétlenül bízva megfenyegeti az egyházfőt: „Tartsa Szentséged tsendességben a’ maga juhait, m[ert] ha egyszer ezeket fel biztattya, még majd ezek fogják a’ Sixtus kápolnájában, maga a’ Szentséged musikussaival a’ Marsilez notáját élénekeltetni.” A levélhez egy nyilatkozatot mellékel, s javasolja, hogy az abban foglaltakat – miszerint egyetért a forradalmárok követeléseivel, s bocsánatot kér azért, mert eddig tévelygésben tartotta a népet – olvassa fel nyilvánosan a pápa, majd tegye le a tiarát.

²² Így például Martinovics már említett *Nyílt levele szerzőjének* először szintén a szóban forgó Goranit vélték, mivel címe – ahogy a Verseghytől elkobzott iraté is – ezt sugallta. BENDA I., 814–815.

²³ TARNAI, *i. m.*, 410.

²⁴ Berzeviczy Gergely röpiratában szintén utal arra, hogy Verseghy ítéletében különös hangsúlyt kapott a *Marseillaise*. Azonban ahogy Benda Kálmán is felhívja rá a figyelmet, téved, amikor arról szól, hogy Verseghyt a szöveg megzenésítésével vádolták, hiszen az ítélet a szöveg magyar verses változatának létrehozása vétkét emlegeti. BENDA III., 341.

²⁵ A Kramer vallomásában emlegetett *Ça ira* és *Carmagnole* a *Marseillaise*-hez hasonlóan népszerű indulója volt a forradalmároknak. Vö. HAHNER, *i. m.*, 39, 40, 112, 180. A szövegek magyar fordításait lásd: *Ça ira: A francia forradalom dalai: 1789–1795*, szerk. Gerd SEMMER, ford. FODOR András et al., a prózai részeket ford. LAKITS Pál, Bp., Európa, 1960, 35–40, 85–88, 203–204.

²⁶ Verseghytől ezért különösen vakmerő tett, hogy a *Marseillaise* újrafordított szövegét a fogságban kódolva ugyan, de kétszer, két változatban is beleírta az *Uránia* III. kötetének nála lévő példányába.

egy személyre szóló üzenettel: a kivégzésekkel egy időben hóhér máglyán égette el ezeket.²⁷ Verseghyt tehát – aki alig egy évvel elfogatása előtt *Értekezéseivel* már magára vonta az uralkodó figyelmét – úgy tűnik, valóban súlyos vétkek miatt s talán (fordítói) előéletétől sem egészen függetlenül ítelték súlyos fogságra, valamennyi elítélt közül a leghosszabb időre. 1795. augusztus 10-én éjfélkor indult el vele a rabszállító üveges hintó Kufstein felé.²⁸ Közel egy év múlva 1796 szeptemberében a Graz környéki Schlossbergbe helyezték át, ahol két esztendő telt. 1798 áprilisától 1803. augusztus végéig a Brünn melletti Spielbergben tartották fogva.²⁹

Mindazok tehát, akik Verseghyvel szabadulása után érintkezésbe kerültek, egy különösen súlyos vétkekkel vádolt, előbb halálra ítélt, utóbb a leghosszabb börtönbüntetés letöltött fogollyal léptek interakcióba. Helyzetével, a jövőt illető kilátásaival pedig maga a szabadult lehetett leginkább tisztában: fogság utáni évei tekintetében e körülmények meghatározóak.

2. A Makk-affér: az egykori fogolytársak egymással ápolt kapcsolatainak változatai

Verseghy Ferenc szabadon bocsátása édesanyja, Schaibl Erzsébet 1803. június 17-én benyújtott kérvényének kedvező elbírálását követően történt meg.³⁰ A börtönbüntetés végéről tájékoztató, 1803. augusztus 19-én kelt resolutio kimondja, hogy a fogoly hazatérvén köteles választott tartózkodási helyét a nádornak bejelenteni, hogy így mind az egyházi, mind a világi hatóságok szemmel tarthassák.³¹ Augusztus 28-án helyezték

A jelenségre Tarnai Andor figyelt fel. TARNAI, *i. m.* Feltűnő, hogy az ítélet nem tér ki Martinovics *Nyílt levele* terjesztésének vétkére, amelyre Krammer József idézett vallomása utal. Ennek minden bizonnyal a tárgyi bizonyíték hiánya – Krammer a szöveg elégetéséről írt – lehet a magyarázata, hiszen e szöveg terjesztése ugyancsak főbenjáró vétkeknek számított. Vö. SZILÁGYI Ferenc, *Csokonai kapcsolatai a magyar jakobinus mozgalommal*, It, 55(1973), 4. sz., 819–847.

²⁷ *Versegi Ferenc felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve. Buda, 1795 február–május* = BENDA II., 630.

²⁸ Az 1795. augusztus elején Kufsteinbe küldött négy rabszállító kocsi közül háromban két-két rabot vittek. Nem lehetetlen, hogy Verseghy elkövetett vétkének súlyát jelzi a körülmény, miszerint ő fogolyként egyedül, egy tiszt kíséretében utazott, s nem csak a véletlen hozta úgy, hogy a hét érintett személy közül épp neki nem jutott társ. A többiek számára a több száz kilométeres út még módot kínálhatott ugyanis arra, hogy egymás társaságában töltsenek némi időt a fogság tényleges megkezdése előtt. (A lehetséges magyarázatok közül tekintsünk el Kazinczy nyilvánvalóan személyeskedő hangvételű megjegyzésétől, amely Verseghy rendhagyó testi méreteire utal.) KAZINCZY, *Fogságom...*, *i. m.*, 88.

²⁹ KAZINCZY, *Fogságom...*, *i. m.*, 462.

³⁰ MNL OL A 39. 1803: 6601.

³¹ „Supplicantis precibus deferre volo, et indulgeo ut Franciscum Verseghi libertati restituatur, deligendae tamen mansionis suae locum suae celsitudini Regiae Palatinae indicandum habeat ut vigili oculo tam concernentis Diæcesani, quam et Politicæ Jurisdictionis per eadem com[m]endari possit” MNL OL A 39. 1803: 8071.

ténylegesen szabadlábra, Budára való megérkezését szeptember első napjaira várták,³² s Virág Benedek Kazinczynak küldött tudósításai szerint ez idő tájt valóban meg is érkezhettek.³³ A kilencévnnyi távollét utáni első három odahaza töltött hónap eseményeiről a Kazinczynak írt, 1803. november 29-én kelt levél számol be, és ez az írás a maga nemében egyedülállóan értékes forrás, hiszen sem napló, sem memoár nem maradt fenn a szerzőtől.³⁴ Utal egyfelől arra, hogy az egykori megvádoltak és elítéltek közül kik és milyen módon tartották fenn a kapcsolatot a családdal, és hogy Verseggy maga hazatérése után kivel igyekezett leghamarabb érintkezésbe lépni. Rögtön az első mondat világossá teszi, hogy Kazinczy azon egykori fogolytársai közé tartozik, akik távollétében is érdeklődnek sorsa felől.³⁵ A Kazinczy-levelezés vonatkozó darabjai arra utalnak, hogy Verseggy édesanyját fia távollétében – mások mellett – annak egykori rendtársa, Virág Benedek is látogatta. Kazinczy rajta keresztül igyekszik informálódni.³⁶ Akadt azonban, aki Kazinczy óvatos távolságtartásánál intenzívebb és közvetlenebb kontaktust tartott fenn Schaibl Erzsébettel. Makk Domokosról van szó, aki Verseggyvel mind a közös pálos múltban, mind a fogságtapasztalatban osztozott. Kapcsolata a családdal ezért régebbre nyúlhat. Makk közel egyidős Verseggyvel, 1754-ben született. 1782-ben a nagyszombati érseki konviktusban prefektus, akárcsak Verseggy. Egyes schematismusok a felosztatás idején a pesti rendház tagjaként sorolják fel, mások mellőzik a nevét.³⁷ Verseggyvel mindazonáltal szoros ismeretségben állhatott, hiszen Landerer Mihály és Juhász Nepomuk János mellett neki is ő továbbította a kátékát. Vétkei azonban kevésbé számíthatnak súlyosnak, hiszen mindössze két év után, 1797 májusában szabadult.³⁸ A fogság előtt Batthyány József hercegprímás mellett teljesített erdőmérnöki és matematikusi feladatokat, e megbízatását hazatérve nem folytathatta. Az irregularitás alól viszont feloldották, s újra folyósították számára a rend felosztatása

³² MNL OL A 39. 1803: 8919

³³ Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, [Pest], 1803. szeptember 10. = KazLev. III., 101. Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, [Pest], 1803. szeptember vége. = KazLev. III., 112.

³⁴ Verseggy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1803. november 29. = KazLev. XXII., 66–69.

³⁵ „Tudakozódom irántam Pestre szálló leveleidben. Ez bizonyos jele, hogy szeretsz.” Verseggy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1803. november 29. = KazLev. XXII., 66.

³⁶ Lásd: Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1803. április 6. = KazLev. III., 50. Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek. [Pest], 1803. szeptember 10. = KazLev. III., 101. Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, [Pest], 1803. szeptember vége. = KazLev. III., 112. Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, [Pest], 1803. november 27. = KazLev. III., 123. Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1803. január 31. = KazLev. III., 142–145.

³⁷ Vö. *Catalogus Paulinorum ab an. 1647 usque an. abolitionis 1786.*, OSZK Kt Fol. Lat. 2024; *Catalogus fratrum ordinis S. Pauli pr. Er. in Hungaria tempore suppressionis.*, OSZK Kt Fol. Lat. 2025.; *Liber Vitæ, & Mortis. Sive: Cathalogus Fratrum Ord. S. Pauli Erem., Almæ Provæ Hungariæ. Juxta Seniumemissæ Professionis, actu vivorum, mortuorum, conscriptus Anno Dni 1759.*, OSZK Kt Quart. Lat. 1144.; *A pesti pálos kolostor iratai. Ausweis N° 13. Aller in dem den 20^{en} März aufgehoben in Pester Comitatu befindlichen Pauliner Kloster zu Pest wirklich gegenwärtig befundenen Geistlichen.*, MNL OL C 103.

³⁸ Lásd: *A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Makk Domokos volt pálos szerzetes felség sértési és hűtlenségi perében* = BENDA II., 715–718.

után neki járó nyugdíjat.³⁹ Verseghy Kazinczynak írt levele szerint megérkezte után csakhamar felvette a kapcsolatot Schaibl Erzsébettel, akinek alighanem sikerült fel-tétlen bizalmába férkőznie, hiszen hozzá tudott férni a család megtakarításaihoz, amelyeket Verseghy szerint kétes hírű kereskedők kezére játszott át. Fondorkodása arra utal, nem bízott abban, hogy Verseghy valaha életben hazatér még, vagy hogy ezt édesanyja halála előtt teszi. Minderre reális esély lehetett, hiszen úgy tűnik, Makk Domokos érvelésével meggyőzhette Schaibl Erzsébetet, sikerült ugyanis elérnie, hogy eladják Verseghy könyvtárának nagy részét, sőt személyes tárgyait is. Alaposan járha-tott el, hiszen a hazatérő egykori rabot alapvető ruhadarabokkal jó barátjának, Georg Schwarz színésznek kellett ellátnia.⁴⁰ Makk ténykedése más, Verseghyhez egykor közelállóknak is feltűnt. Egyéb forrásból nem derül ki, csak a Kazinczynak írt levél-ből tudható, hogy Szén Antal, Verseghy egykori másik rabtársa szintén kapcsolatban állt a Verseghy családdal, és szabadulása után ő is meglátogatta expálos fogolytársa édesanyját.⁴¹ A szöveg utalásai alapján ő akadályozhatta meg Makk további tékozlását: a család németújvári rokonságának⁴² értesítésével fenyegette meg. A kínos és sejtetően súlyos anyagi károkat okozó ügyben szerepet kap még egy személy, akinek neve feltűnt a Martinovics-összeesküvés kapcsán: Tóth-Pápai Sámuel, a megvádoltak védelmére kirendelt egyik ügyvéd.⁴³ Verseghy ugyan magát képviselte a per során, feltehetően azonban ismeretséget köthetett Tóth-Pápaival, akinek most, újra szorult helyzetbe kerülvén jogi tanácsát kérte.⁴⁴ Császár Elemér szerint a teljes veszteséget nem sikerült pótolnia Verseghynek. Makk és Verseghy további kapcsolatáról nem szólnak források, annyi azonban bizonyos, hogy Makk 1809-ben bekövetkezett haláláig Budán, tehát

³⁹ Makkról lásd: REINALTER, Helmut, KUHN, Axel, RUIZ, Alain, *Biographisches Lexikon zur Geschichte der demokratischen und liberalen Bewegungen in Mitteleuropa*, Bd. 1 (1770–1800), Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Peter Lang, 1992 (Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1750: Band 7.), 182. BEKE Margit, *A Pálosok és Mak Domokos = Virág Benedek emlékévk születésének 250. évfordulóján: „A magyar Horác”: Tudományos konferencia a Tabán Múzeumban 2004. október 24-én*, h. n., Tabán Társaság Egyesület, 2004 (Tabáni Füzetek, 2), 32–37. BEKE Margit, *Mak Domokos élete és életműve 1754–1803 = Pálos rendtörténeti tanulmányok: Válogatás a Budapesten, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából*, szerk. SARBAK Gábor, Csorna, Stylus, 1994 (Varia Paulina), 46–53. BEKE Margit, *Mak Domonkos [sic!], a 18. századi esztergomi érseki térképész (1754–1803) = A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének XIII. évi közgyűléssel egybekötött tudományos ülésének előadásai*, szerk. KÓKAI Sándor, Debrecen, A Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, 2005, 15–20.

⁴⁰ Verseghy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1803. november 29. = KazLev. XXII., 67.

⁴¹ Szén Antaltól magáról sem áll rendelkezésre túl sok információ: Budán együtt raboskodtak Verseghyvel, először őt is halálbüntetésre, majd bizonytalan idejű börtönbüntetésre ítélték, s büntetését – akárcsak Verseghy – ő is Kufsteinben kezdi megletölteni. KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 88, 453–454. Vö. DEBRECZENI Attila, *Kazinczy emlékállító archívuma 1802–1803-ból*, ItK, 118(2014), 2. sz., 237–238.

⁴² E rokoni szálakról az idézett utaláson túl egyelőre nem tudható több. Szén kötődéseinek szorosságáról viszont árulkodik, hogy tudomása van a családnak erről az ágáról.

⁴³ Róla lásd: KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 459.

⁴⁴ *Kimutatás a vádlottakról és védőügyvédeikről. Buda, 1795. február 23.* = BENDA II., 265–267.

egy városban élt Verseggyvel.⁴⁵ Nem messze, Pesten, a Rókus-templomban teljesített szolgálatot az ugyancsak Verseggy által a mozgalomhoz kapcsolt egykori premontrei szerzetes, az 1798-ban szabadult Juhász Nepomuk János is.⁴⁶ Nem mutatkozik viszont jele annak, hogy felújította volna ismeretségét az őt beszerző expálossal.⁴⁷ Ahogy nincs nyoma annak sem, hogy Verseggy az ugyancsak ő általa bajba sodort Landerer Mihály családjával érintkezett volna.⁴⁸

A szabadulás utáni első élményeket megörökítő levél számos utalással világít rá arra, hogy a Martinovics-per egykori érintettjei – annak ellenére, hogy lépéseiket nyommon követték a hatóságok – figyelemmel kísérték egymás sorsát. A már szabadultak tartották a kapcsolatot a még raboskodók családtagjaival, közvetve vagy közvetlenül igyekeztek informálódni a büntetésüket töltők sorsáról, szabadulásuk várható idejéről. A kapcsolatok minősége mindazonáltal nem egyöntetű. Jellemzi egyfelől a szolidaritás, az otthon maradtak és az éppen hazaérkezők segítése: Verseggy esetében például Szén Antal vagy Tóth-Pápai Sámuel részéről. Másfelől feltűnő a kapcsolatok hiánya vagy negatív színezete azon személyekkel, akik Versegghyn keresztül jutottak a kátékhoz, tehát úgyszólván neki köszönhetően részesültek hosszabb-rövidebb ideig tartó büntetésben. Landerer Mihály, Juhász Nepomuk János és Makk Domokos példája vall erről.⁴⁹

3. Kazinczy és Verseggy: a szabadultak magatartásainak változatai

Kazinczy Ferenc életművének számtalan darabja mutatja, hogy mind a fogság élményének, mind a hajdani bebörtönzöttek sorsának kiemelt figyelmet szentelt. Verseggy iránti érdeklődése – múltbéli személyes ismeretségükön túl – e körülménnyel is magyarázható. Nemcsak Virágtól szeretett volna információkhoz jutni Versegghyről,

⁴⁵ Makk halálának dátumát a szakirodalom nem ismerte. A kérdést a pálos rend tagjairól készített schematismusok egyikének utólagos bejegyzése tisztázza: *D. O. M. A. Liber Vita, & Mortis. Sive: Catalogus Fratrum Ords S. Pauli Erem. Alma Prova Hungaria. Juxta Senium emissa Professionis, actu vivorum, mortuorum, conscriptus Anno Dni 1759. A. P. F. A. A. B. E. O. P.*, OSZK Kt Quart. Hung. 1144. 12r.

⁴⁶ BENDA III., 395.

⁴⁷ Virág Benedek egy levelében ugyan utal arra, hogy Juhásznak lehettek információi Verseggy sorsa felől, a leírásból viszont úgy tűnik, hogy értesülései tévesek, s nem szoros a kapcsolata a családdal: „Juhász, kivel tegnapelőtt találkoztam öszve, szívesen vette a' köszöntést, 's örült. Monda, hogy Tansics még ott volna. V[erseggi]ről sem tud bizonyost mondani, egytől, úgy mond, hallottam Budán létét, de ollyantól a' ki baráttya neki.” Virág Benedek – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1803. február 9. = *KazLev.* III., 8. Juhásznak egyetlen későbbi levele ismert, amelyben említi Verseggy nevét, azonban szoros kontaktusra itt sem utal: „Teremtöm miért nem vagyok Benedek! vagy Verseggi! Ugyan szórnám erre az esetre a szép Jambusokat[.]” Juhász János – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1805. március 20. = *KazLev.* XXIII., 88.

⁴⁸ Landererrel magával nem érintkezhetett, hiszen ő a börtönből elmeógyógyintézetbe került, amelyet sosem hagyott el. *KAZINCZY, Fogságom..., i. m.*, 439–440.

⁴⁹ Megjegyzendő és hangsúlyozandó, hogy a foghíjas források nem teszik lehetővé, hogy az egykori fogolytársak érintkezéseinek nyomai maradéktalanul feltárhatók legyenek.

hanem magától Verseghytől is igyekezett adatokat nyerni más foglyokról.⁵⁰ A fogság utáni időszakból a Kazinczy – Verseghy levélváltásnak mindössze két darabja ismert, mindkettő Verseghy tollából maradt fenn.⁵¹ A válaszok s az esetleg létezett többi levél lappang vagy elveszett. A kép, amely e szövegekből nyerhető, nyilvánvalóan egyoldalú, és a levelezőpartner viszonyulására csak óvatos feltételezésekkel van mód következtetni. Fennáll továbbá a lehetőség, hogy kettejük levelezésének hajdanvolt teljes korpusza eleve nem volt túl terjedelmes. A két literátor ugyanis a következő években előbb fokozatosan elhidegült egymástól, utóbb pedig egészen elmérgesedett a viszonyuk.⁵² Nézeteltérésük hátterében első pillantásra eltérő nyelvészeti-poétikai elképzeléseik állnak, nem lehetetlen azonban, hogy konfliktusukban hasonlóan domináns elem volt magatartásbeli különbségük: szabadulásuk után ugyanis szembeötlően eltérő viselkedést tanúsítanak a Habsburg-kormányzat felé. Politikai kérdések direkt említve magától értetődően nem bukkan(hat)nak fel a levélváltásban. Verseghy – amint már szó esett róla – egyfelől első élményeiről számol be írásaiban, másfelől jövőre vonatkozó terveit ismerteti: szó esik készülő munkáiról, könyvkiadókkal kiépítendő kapcsolatairól, helyesírási kérdésekről. A börtönviselt literátorok magatartásának tekintetében Verseghy második levelének utolsó szakasza kiemelkedően fontos, Verseghy fogság utáni boldogulásáról tájékoztat.

Most már azt, a' mi sorsomnak változását illeti! Nem tudom, megírtam-e már, hogy előbbeni pensióm, melly 350 f[orint]búl áll, a 27. 10bris 1803. visszaadatott. De azt meg nem irtam, tudom, hogy minek utánna Ő Herczegségénél, Palatinus Urunknál voltam pensiomért köszönetet mondani, egynehány nap múlva Ő Excellentiája, Gróf Szapáry, Ő Herczegségének Fő-Udvarmestere magához hivatott, és Kisasszonyinak tudománybéli nevelésével megkinált. Én a' hivatalt elfogadtam, 's azonnal telyesíteni is elkezdettem. Könnyebbségemnek okáért Szent György' napjára a' várba költözök, mert a' királyi palotába a' vízi városbul naponkint feljárom, lehetetlen volna.⁵³

Megélhetési forrásai közül kettőt emel ki: korábban felfüggesztett s nemrégiben újra megítélt nyugdíját, valamint új megbízatását Szapáry Leopoldina nevelésére. A szabadon bocsátást elrendelő resolutio már idézett szövege meghagyja, hogy a fogoly köteles bejelenteni tervezett tartózkodási helyét a nádornak. Verseghy tehát 1803 őszén többször is érintkezhetett Habsburg József Antal főherceggel. Főudvarmesterének felkérését 1804 tavaszán elvállalva pedig hivatalosan is környezetébe került a következő

⁵⁰ Verseghy Landerer, Táncsics és Szén börtönből való elbocsátásának dátumát közli Kazinczyval. Verseghy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1804. április 9. = KazLev. XXIII., 75.

⁵¹ Verseghy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1803. november 29. = KazLev. XXII., 66 – 69. Verseghy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1804. április 9. = KazLev. XXIII., 74–76.

⁵² E tekintetben csak Kazinczy nyilatkozatai ismertek. Verseghy sem ma ismert leveleiben, sem egyéb szövegeiben nem hozza szóba expressis verbis Kazinczyval való konfliktusát.

⁵³ Verseghy Ferenc – Kazinczy Ferencnek, Buda, 1804. április 9. = KazLev. XXIII., 76.

évtized első éveig.⁵⁴ Publikációinak listája, kéziratban maradt munkái és dedikációi egyértelműen jelzik, hogy a nádorral és körével kiépülő kapcsolat létrejöttében legalább annyira hangsúlyos elem Verseghy igyekezete, mint a másik fél törekvése. Jóllehet a motivációk eltérőek. A kormányzat képviselői aligha találhattak megfelelőbb módot a kompetenciáival rizikót jelentő literátor folyamatos szemmel tartására, Verseghy pedig vagyontalan lévén⁵⁵ nem engedhette meg magának, hogy mellőzze a lehetőséget, lévén előéletével saját maga sodorta veszélybe egzisztenciáját. A felkérés elvállalása után szövegeinek sora őrzi a nádor és környezete felé kifejezett lojalitás nyomait. 1805-ben megjelent német nyelvű grammatikáját József nádornak, magyar nyelvtanát Szapáry Leopoldinának ajánlotta, Szapáry Jánost pedig névnapjára alkalmi költemény-nyel tisztelte meg.⁵⁶ Bár 1806-tól a dedikációk és alkalmi művek tekintetében egyre erőteljesebben reprezentáltak a Marczibányi–Majthényi család egyes tagjai, a József nádorhoz és a kormányzat bizonyos köreihez való kötődések kifejezése továbbra is jellemző. A Verseghyt az 1805–1806-os években körülvevő kapcsolati hálóról Horvát István naplói és levelezése tájékoztatnak, amelyek különösen értékes forrásnak számítanak, hiszen Verseghytől néhány levélen kívül nem maradt fenn ilyen típusú írás erre az időszakra vonatkozóan. Horvát és köre – főként Ferenczy János és Vitkovics Mihály – ezekben az esztendőekben élénk és intenzív kapcsolatot tartottak fenn a Pest-Budán egzisztáló expaulinusokkal: Potyondi Rafaellel, Zsolnay Péterrel, Szentgyörgyi Gellérttel, Némethy Kristóffal, Kreskay Imrével és Verseghyvel.⁵⁷ Horvát élénk figyelemmel követi sorsukat, s olyan eseményekről is megemlékezik, amelyek ma más kútfőkből már nem lennének rekonstruálhatók. Verseghy iránt elsősorban annak készülő nyelvészeti munkái és Révaival való nézeteltérése miatt érdeklődik, de megörökít néhány más, igen fontos momentumot is.⁵⁸ 1806. január 30-án megemlékezik például arról, hogy Vitkovics Mihálytól hozzájutott Verseghynek a Szapáry János neve napjára írt, nemrég

⁵⁴ Szapáry Leopoldina nevelése az 1810-es évek elején fejeződhetett be. Claude André DONADELLO, CSEH Géza, POZSONYI József, *A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*, Debrecen, 2007 (Régi Magyar Családok, 6), 57. Vö. GÁLOS Rezső, *Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből: 1811–1812: Kiadatlan levelei, Győr szab. kir. város négyfolyamú női felső keresk. iskolájának 20. évi értesítője az 1934/35. iskolai évről*, Győr, Győri Hírlap Nyomda, 1935, 4.

⁵⁵ Lásd: MNL OL A 39 1803:12013.

⁵⁶ Franz VERSEGHY, *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre* [...], Pest, Eggenberger, 1805. VERSEGHY Ferencz, *A' tiszta magyarság avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések* [...], Pest, Eggenberger, 1805. VERSEGHY Ferenc, *Neve napjára gróf Szapáry János urnak: Musikára tette Haaz János, Budán 27. December 1805*, Buda, kir. univ., [1805.] A nyomtatvány ma nem férhető hozzá, könyvészeti leírását lásd: RÉKASY Ildikó, *Verseghy Ferenc-bibliográfia*, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1994, 41. A kéziratanyagoték számos darabja őrzi a kapcsolat nyomát.

⁵⁷ Lásd: *Mindennapi: Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*, szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné, Bp., Tankönyvkiadó, 1967, passim.

⁵⁸ Vitkovics Mihály szerint Horvát lépéseket tett annak érdekében, hogy segítse a fogságból szabadult Verseghyt: „Midőn Verseghy Brúnából visszaszajóvén, minden hivatal és pensio nélkül nyomorgott, Horvát volt, ki testestül lelkestül azon iparkodott, hogy az Ürményi Házhoz udvari káplánnak bevéttesse” Vitkovics Mihály – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. december 1. = KazLev. VII., 120.

megjelent költeménye egy példányához. E lehetőség nem sokaknak adathatott meg, hiszen a kiadvány alacsony példányszámban hagyhatta el a sajtót, olyannyira, hogy ma a nagy közgyűjteményekben eredeti kiadásban nem is elérhető, vélhetően lappang. Az említés tehát különösen fontos az egykorú recepció tekintetében.

Tőle Vitkovits Miskámhoz mentem 's vele tizenkét óráig trétseltem. Meg ajándékozott Versegi Ferentznek imez új költeményével: Neve Napjára Ó Excellentiájának Gróf Szápáry János Urnak 's a' t. Irta Verseghy Ferencz, Musikára tette Haaz János. Budán 27. December 1805. – Kevés benne a' képzelődést indító disz, és igen meg egyez a' folyó köszöntéssel. Nints benne új gondolat: az ótól pedig tsak e' sopánkolodás hibáz; kívánom, hogy holta után a' Menyországba juthasson Extzellentiád. – Többet tehetett volna Versegi.⁵⁹

Ennél is érdekesebb Horvátnak az az 1806. február 6-án kelt feljegyzése, amely Verseghynek tulajdonít egy olyan – az utalás szerint Ferenc császár megbízására készített – munkát, amelyet nem tart számon a kutatás:

Reggel iskola előtt kezembe akadt Ferentz Tsászárnak Januárus 22^{dikén} 1806^{dikban} a' Bétsi Polgárokhoz utasított Híradásának Deak és Magyar általfordíttatása. – Mind a' kettő ugyan egyszer Versegitől készített. A' Magyarnek ez a' kezdete: »A' békességet jó és hű Népeimnek vissza adtam.« A' Deák így kezdetik: »Bonis fidelibusque Populis meis pacem reddidi.« – Nem szólok a' Magyar fordításról, tsak a' Deákról jegyzem meg, hogy az igen nyomorúlt Deákságú. P: o: Monarchiae Cor, – restotius agebatur, – hosti praeter arbitrium (invito) extorsorunt, – temporis excidio, – pressurae Calamitatum, – ad occupationes vocationes meae, – instar sobolum cordis mei – 's a' t nem, Cíceró üdejéből való ejtések.⁶⁰

A szöveget nem sikerült azonosítani a kéziratanyagban ma ismert darabjai között. Teljesen nem kizárható az a lehetőség sem, hogy Horvát értesülései tévesek a fordító személyét illetően.⁶¹ Akár ő az említett fordítás készítője, akár nem, a feltételezés, amely egy ilyen típusú munkát Verseghy nevéhez köt, nem alap nélkül való. Szó esett róla, hogy kortársai számos kompetenciája közül különösen nyelvismerete miatt látták el különböző megbízásokkal. Nyugdíja újbóli megítélése érdekében benyújtott kérvényében maga tér ki arra, hogy tehetségét szívesen kamatoztatná a kormányzat céljai érdekében.⁶²

Horvát 1806. augusztus 7-én Verseghynek újabb vonatkozó szövegéről ad hírt, *A' magyar másának háladatos öröme* címűről.⁶³ A vers nyomtatott példányai már

⁵⁹ *Mindennapi...*, i. m., 303.

⁶⁰ *Mindennapi...*, i. m., 309.

⁶¹ Verseghy gyakran és sokat írt latinul, s nem „nyomorúlt Deákság”-gal.

⁶² „übrigens wäre sein sehnlichster Wunsch seine Talente zum Wohl des Staates widmen zu können, um durch seine Thätigkeit und Fleiß den sich zugezogenen Schandfleck in Vergangenheit bringen, und sich den allerhöchsten Gnade würdig machen zu können.” MNL OL A 39. 1803:12013.

⁶³ VERSEGHY Ferencz, *A' magyar másának háladatos öröme Herculesnek amaz öntött képzetém, melyet felséges urunk Jósef Magyar és Cseh országnak örökös királyi, Austriának pedig fő herczegje és Magyar országnak nádor-ispánnya a pesti nemzeti könyvtárháznak ajándékozott*, Buda, Kir. M. Univ., 1806. *Mindennapi...*, i. m., 352.

ez év júniusában készen álltak.⁶⁴ Alkalmi költeményről van szó: Torontál vármegye táblabírája, Szentgyörgyi Kiss Antal, egy Herculest ábrázoló antik bronzszobrot ajándékozott József nádornak, amely évekkel korábban bánáti családi birtokán, Szinicén bukkant a felszínre.⁶⁵ A nádor köszönete és hálája jeléül megajándékozta Szentgyörgyit, de a szobrot nem tartotta meg, hanem a Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Múzeumnak adományozta. Magyar nyelvű tudósítás a *Magyar Kurir*ban jelent meg az esetről május 23-án. A múzeum könyv- és érme gyűjteményének őre, Miller Jakab Ferdinánd, augusztusban önálló kötetet adott ki a műtárgyról.⁶⁶ Verseghy tehát nagyon gyorsan reagált, amikor az eset ürügyén lojalitása jeléül a nádor tettét dicsérő írással állt elő, kiemelve annak a magyar nyelv és kultúra fejlesztése érdekében mutatott igyekezetét. A nádor hamarosan bizalmának egyértelmű jelével méltányolja a bókot, amikor az előtte tisztelgő expalost kéri fel, hogy legyen magyar nyelv-mestere. Verseghy 1806 decemberétől jelen ismereteink szerint hozzávetőlegesen egy évig látja el ezt a feladatot.⁶⁷ A megtiszteltetés hamar felkelti mások figyelmét is. Ferenczy János levélben tájékoztatja Horvát Istvánt arról, hogyan fogadta a meglepőnek ítélt hírt Révai Miklós, nyelvészeti kérdésekben Verseghy ellenlábasá:

De az illyes esetekre szorgalmasan ügyelő öregnek már ez fülébe jött; tudniillik az ifju Szécsényi Gróf urfinak tanítója meg látogatása lévén azon ujsággal akarta őket mulatni; hogy Versegi Nádor Ispányunk tanítója. Mit mondott, mit tett ezen név hallására az öreg? Föl haborodott? Föl hevült szokása szerént? – éppen nem: nagy tsendességgel halgatván az ujságot, minden indulat nélkül azt felelé: – »En ha az igaz, hogy Nádor Ispányunk a' nyelv tanulásra szánta magát, igen örvendek, Tőle sem én, sem más magyar nem kívánhatja, hogy illy későn fogván a tanulásához nyelvünket minden hiba nélkül meg tanulja: mert Tanítója Versegi, ez szegény üdős annyat, 's magát tartja, illendő, hogy Nádor Ispányunk ötet vette inkább föl tanítónak, mint más, [sic!] – ugyan is neki ajánlotta *Grammaticáját*. Ezen váratlan felelete az indulatoskodó Révainak, ki máskor arra is nehezelt, a' ki előtte Versegi nevét emlétte, a' hirmondó által egész városon el terjesztett.⁶⁸

Verseghynek más munkái is arra mutatnak, hogy tudatosan és jó érzéssel választott alkalmakat a megszólalásra céljai érdekében. Például 1808–1809-ben, amikor dramaturgus kantatáival tisztelgett Mária Ludovika királynévá koronázása előtt,⁶⁹ vagy

⁶⁴ Verseghy Ferenc – Széchényi Ferencnek, Buda, 1806. június 22. = VALJAVECZ Frigyes, *Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez (Harmadik, bef. közlemény)*, ItK, 44(1934), 4. sz., 393–394.

⁶⁵ A település ma Románia területén található: Svinița.

⁶⁶ Iac. Ferdin de MILLER, *Hercules Mehadiensis animadversionibus criticis illustratus*, Pest, Eggenberger, 1806. *Mindennapi...*, i. m., 342, 352.

⁶⁷ *Verseghy Ferencz Maradványai és Élete*, kiad. SÁGHY Ferenc, Buda, Kir. M. Univ., 1825, 152.

⁶⁸ Ferenczy János – Horvát Istvánnak, Pest, 1806. december 20. = *Horvát István és Ferenczy János levelezése*, s. a. r., előszó, jegyz. Soós István, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1990 (Magyarországi Tudósok Levelezése, 2), 55–56.

⁶⁹ *Magyaroknak hűsége és nemzeti lelke. Énekes játék két felvonásban, mely a' Budai és Pesti Theátromban elő-adatott*, Vitéz Sorz Oberster Urnak verseiből szabadon fordította VERSEGHY Ferencz, Musikába tette PACHA Gáspár, a' Magyar Theátrumnak Musikaszerzője, Pest, Trattner, 1809.

1809-ben, amikor Pedro Cevallos Napoleon ellen írt munkáját ültette át magyar nyelvre.⁷⁰ A kéziratanyag tízes években keletkezett darabjai arra utalnak, hogy a kapcsolat a nyelvmesteri teendők végével is fennmaradt.

Verseghy szabadulás utáni közeledése a Habsburg-vezetés köreiből többnyire saját törekvéseinek köszönhetően igen látványos elemekben öltött testet. Ahogy a Ferenczytől idézett levélrészlet is mutatja, a kortársaknak is szemet szűrt az egykor súlyos vétkekkel vádolt halálraítélt orientációja. Érdekes egybeesés, hogy Kazinczy Verseghytől való eltávolodásának írásos nyomait jelentő szövegek minden esetben nem sokkal egy-egy Verseghy lojalitását nyíltan kifejező munka után születtek. Így történt ez 1806-ban, és így 1809-ben is. Verseghy és Révai nyelvészeti vitájában a levelezés vonatkozó darabjai szerint ugyan Kazinczy már 1806 áprilisától készült a megszólalásra, nyílt állásfoglalást tartalmazó, Révainak írt levele – amelyet aztán a címzett a feladó hozzájárulása nélkül publikált is – nem sokkal *A' magyar másának háladatos öröme* megjelenése után, 1806. augusztus 5-én kelt,⁷¹ csaknem egyszerre Horvát idézett naplóbejegyzésével, feltehetően tehát abban az időben, amikor a nyomtatvány szélesebb körben ismertté vált. A magánlevelet Révai 1807-ben publikálta a szerző engedélye nélkül, amiért az ki is fejezte rosszallását. A vonatkozó levelezés vizsgálatából kiderül, hogy Kazinczy csupán a közzététel tényét kifogásolta, nem merült fel, hogy enyhíteni szándékozna mondanivalója élén. A rendelkezésre álló források módot adnak továbbá arra, hogy rekonstruálni lehessen a folyamatot, miként módosul Verseghyhez való viszonyulása lépésről lépésre az első megnyilatkozásoktól egészen a *Pályám emlékezete* kései visszaemlékezéseiig, s mi módon válik a kezdetben „barát”-nak nevezett literátor nyelvészeti-poétikai felfogásának bírálata teljes elutasítássá.⁷² Igen szembeötlő emellett, hogy Kazinczy épp 1808 táján készül egy esztendővel később publikált recenziójára Verseghy 1806-os *Magyar Aglája* címet viselő kötetéről,⁷³ egy időben tehát a *Magyaroknak hűsége és nemzeti lelke* valamint a Cevallos-fordítás megjelenésével.

Noha Kazinczynak szövegszerűen egyetlen írása sem utal arra, hogy kifogásolja Verseghy aulikus magatartását, ő maga nem ezt az utat járja. A Kazinczy–Verseghy-

⁷⁰ Pedro CEVALLOS, *Hiteles előadása a' spanyol történeteknek az Aranjuezi nyugtalanságoknak fellobbanásától fogva a' Bajóni Juntának befejezéséig*, [ford. VERSEGHY Ferenc], Magyar Országban, k. n., 1809. Vö. Rainer WOHLFEIL, *Die Flugschrift des Don Pedro Cevallos: Ein Beitrag zur politischen Propaganda der Spanier im Kampf gegen Napoleon*, Separatdruck aus der Festschrift für Johannes Vincke zum 11. Mai 1962, Madrid, hrsg. von Consejo Superior de Investigaciones Científicas und der Goerres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, 1962–1963. Vö. VERSEGHY, *Drámái*, 367–370.

⁷¹ Kazinczy Ferenc – Révai Miklósnak, Széphalom, 1806. augusztus 5. = *KazLev.* IV., 252–254.

⁷² Erről bővebben: DONCSEZ Etelka, „*de patvar horjon el benneteket! A' Kazintzi levele belé tsuszott?*” *Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja*, *Sic Itur ad Astra*, 61 (2009), 119–138.

⁷³ [KAZINCZY Ferenc], *Magyar Aglája, avagy Kellemetesen mulató nyájaskodások külömbféle versnemekben*. (Das ist, wörtlich übersetzt: Ungerische Aglája, oder anmuthig unterhaltende Liebkosungen in verschiedenen Versarten.) *Ofen, mit Schriften der königl[ichen]. ungerischen Universität für den Buchhändler Joseph Eggenberger in Pesth. 1806 in 8. S. 251. Ladenpreis 1 fl. 15 kr.*, *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*, 1809. június, 262–264.

levelezés megszakadása közvetlenül azután, hogy Kazinczy értesül arról, hogy egykori fogolytársa a nádor környezetében kapott megbízást, valamint az ismertett időbeni egyezések azt sejtethetik, hogy a két egykori fogoly elhidegülésében talán e körülmények is szerepet játszhattak. Ezt az óvatos feltételezést erősítheti, hogy Kazinczy a *Fogságom naplója* végső formába öntése során feltételezhetően teljesen átkonstruálta Verseghyre – s többnyire éppen annak rabságban tanúsított viselkedésére – vonatkozó emlékeit. Szemléletesen példázza ezt, hogy fogolytársa magatartásáról szerzett benyomásait különbözőképpen örökítette meg a tapasztalatszerzéssel közel egy időben, majd hosszú évekkel azután, immár visszaemlékezve. A budai fogság idején, 1795. június 5-én, édesanyjához igazított levelében erről számol be:

’s olly szerencsés voltam, hogy a’ szomszéd Cellába, mellynek ajtaja az enyémhez csak három lépés, Péter Versegi van fogva, ’ő a muzikális éneklés által, (mellynek zengése hozzám el hat, ha a’ szókat, a’ mellyeket énekel, nem értem is) gyakorta midőn a’ kesergés elbortott, hirtelen felderít. Ő sokkal jobban énekel Hatvaninál, és így gyönyörűséggel hallgathatom.⁷⁴

A *Fogságom naplója* 1828 táján lezárt szövegében⁷⁵ az alábbi módon nyilatkozik:

Az én ajtómmal által ellenben állott a’ Verseghi Ferenczé, ’s Apríl[is] első napján, nyitva lévén az ő ajtaja is, megpillantám ötet. Gömbelyű szakálla veres volt. Francisce Ahenobarba! kiáltám neki, de a’ Tiszttem elmozdíta bennünket azonnal az ajtótól. – Ez a’ rosz ember szörnyű alacsonyságokkal vitte szerencsétlen esetét; sírt, nyivákolt, szent énekséket énekelgete.⁷⁶

A két egykori halálraítélt, Kazinczy és Verseghy szabadulása után egészen eltérő magatartást mutatott a Habsburg-hatalomhoz való viszonyát illetően. Fogság előtti kapcsolatuk megromlott és a források (hiánya) azt mutatja, idővel meg is szakadt. Nem lehetetlen, hogy ehhez nyelvészeti és poétikai eszmesúrlódásaikon túl a magatartásaik között mutatkozó markáns különbség is hozzájárult.

4. *Hirgeist Nini és Verseghy: az elkötelezett szolidaritás példája*

Hirgeist Anna kapcsolata a szabadult Verseghyvel jellegében alapvetően eltér a már ismertett példáktól, hiszen nem maga, hanem bátyja szenvedte el a fogságot. A kapcsolati háló e szálának vizsgálata azonban éppen ebben a tekintetben jár tanulsággal. Ismeretségük nem feltáratlan momentum az irodalomtörténet-írásban, jóllehet a kutatás jóval több szót ejt Nini és Kazinczy kötődéseiről.⁷⁷

⁷⁴ Kazinczy Ferenc – Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsannához. Buda, 1795. június 5. = KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 172.

⁷⁵ A két párhuzamos szöveghelyre a kritikai kiadás is felhívja a figyelmet: KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 295, 385. Kazinczy visszaemlékező szövegalkotói eljárásáról: KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 210.

⁷⁶ KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 75.

⁷⁷ Busa Margit önálló tanulmányt szentelt a témának: BUSA Margit, *Kazinczy Ferenc és Hirgeist Nini*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 17(2007), 41–44.

Hirgeist Anna (1783–1825) az összeesküvésben elítélt és Kazinczyval együtt raboskodó Hirgeist Ferenc (1774–1804) húgaként lett ismerőse több államfogolyinak. A *Pályám emlékezete* és a *Kazinczy-levelezés* is beszámol arról, hogy 1795-ben több alkalommal is meglátogatta még Budán raboskodó bátyját, Kazinczyval (és feltehetőleg Verseghyvel is) ily módon köthetett ismeretséget.⁷⁸ Az ekkor kialakult nexusok többekkel tartósnak bizonyultak. Szmethanovics Károly, aki előbb a pesti egyemen joghallgató-, utóbb a budai fogságban zárkatársa volt Hirgeist Ferencnek, szabadulván Nini kérője lesz – igaz, kosarat kap majd.⁷⁹ Kazinczy sem csupán Hirgeist Ferenc sorsát követte nyomon, hanem az általa igen nagyra becsült és rajongással övezett Niniét is, még jóval fivére halála után is. Kapcsolati tőkéjét mozgósítva igyekezett közvetíteni idősebb báró Prónay László és fia, Prónay Simon között, aki apja szemében rangon aluli házasságot kötött, amikor a polgári származású, ráadásul római katolikus vallású Ninit vette feleségül.⁸⁰ Kazinczy igyekezett családjaikat is több szállal egymáshoz kapcsolni: Ninit kérte fel Thalie leánya keresztanyjának, ő maga pedig Nini és Prónay Simon Iphigenie Sophie és Ágnes Paulina Honorata nevű leányainak lett keresztapja.⁸¹ Kazinczy keresztlányai népes családba születtek, hiszen szüleiknek még öt gyermekük volt: László (1802–?), Amália (1805–1811), Antónia Francisca Paulina (1810–1868), István (?–?), Sarolta (?–?). Nini a fivére sorsában osztozók közül – velük hasonló jellegű kötelékeket létrehozván – többeket igyekezett maga és gyermekei körül tudni: Kazinczyt keresztapaként, Verseghyt legidősebb fia, László nevelőjeként. Verseghy és a Prónay házaspár kapcsolatára, valamint levelezésükre az 1930-as években Gálos Rezső hívta fel a figyelmet. A Verseghy zirci kéziratái között fennmaradt levélanyagból tizenháromat közölt rövid bevezetővel, elsősorban Verseghy nevelői szerepére fókuszálva.⁸² A korpusz azonban nem csupán e jó kéttucatnyi szöveg miatt érdekes, s forrásként sem csupán a pedagógus expalósról hordoz fontos tudnivalókat. A levélváltásnak ma

⁷⁸ Kazinczy Ferenc – Kis Jánosnak, Széphalom, 1807. november 4. = KazLev. V., 215–216. Kazinczy Ferenc – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1808. november 10. = KazLev. VI., 116. Kazinczy Ferenc – Zádor Györgynek, Ujhely, 1825. december 16. = KazLev. XIX., 487. KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r., ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei: Első osztály: Eredeti művek), 647–649.

⁷⁹ KAZINCZY, *Fogságom...*, i. m., 79, 456–457.

⁸⁰ Kazinczy Ferenc – b. Prónay Lászlónak, Széphalom, 1808. április 21. = KazLev. V., 399–401. Ráday Pál – Kazinczy Ferencnek, Hely nélkül, dátum nélkül. = KazLev. VI., 171–172. Ráday Pál – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. július 29. = KazLev. VI., 471. Kazinczy Ferenc – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1808. november 10. = KazLev. VI., 116–118. KAZINCZY, *Pályám...*, i. m., 1083–1084.

⁸¹ Kazinczy Ferenc – Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1809. október 21. = KazLev. VII., 30. Kazinczy Ferenc – Kis Jánosnak, Széphalom, 1807. november 4. = KazLev. V., 217. KAZINCZY, *Pályám...*, i. m., 1073. Lásd továbbá Kazinczy megjegyzését: „Egy kéréssem van az Istenhez; oly sokakat nem teljesítvén, beteljesíthetné ezt: az, hogy lányaim valaha méltóknak tartathatnának vagy Lajos vagy a Polyxén vagy a Niny fiai által elvétetni. [...] De szeretném ha a Susi, Polixén és Nini vére és az én vérem egygyé válhatna.” Kazinczy Ferenc – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. január 22. = KazLev. VII., 224.

⁸² GÁLOS, *Egy esztendő...*, i. m.,. Vö. GÁLOS Rezső, *Ismeretlen részletek Verseghy Ferenc életéből*, ItK, 44(1934), 4. sz., 410–411.

32 darabja érhető el az OSZK Kézirattárában.⁸³ A levelek legnagyobb része Nini tollából való: tizennégyszer írt Verseghynek, és tizenegyszer kapott tőle választ. Verseghy váltott néhány levelet Prónay Simonnal, és fellelhető négy olyan írás is, amely ugyan nem közvetlenül a házaspárhoz, hanem környezetükhöz köthető. A szövegek 1810 szeptembere és 1812 októbere között születtek, s javarészt az ifjú Prónay László neveléséhez köthetők. A levélváltás első fennmaradt darabja Ninitől származik, aki afelől érdeklődik, Verseghyt érintette-e a nem sokkal korábban tomboló tabáni tűzvész, amelynek híre csak néhány nappal korábban ért el györgyei birtokukra. A szöveg azonban elárulja, hogy ennek előtte is nyomon követték egymás sorsát, jóllehet ezt írás nem rögzíti.⁸⁴ A család pest-budai látogatásai alkalmával rendszeresen felkereshette Verseghyt, aki a Hirgeist -testvérek édesapjával, Hirgeist Leopolddal is közeli ismeretségben állt.⁸⁵ A kérdésre, hogy a feltehetően édesapja evangélikus vallását követő fiú – ahogyan szülei szólítják, Laci – nevelésére miért a kompromittált katolikus, világi papot kérik fel, Verseghy 1810. december 6-i levele kínálhat választ.

Öméltósága volt olyan kegyes, s több alkalommal kinyilvánította, hogy nemes szíve fivérének tekint engem, s hogy az én néhai barátom, az Ön kedves bátyja halála után gyermeke nevelését csakis rám óhajtja bízni. Én e megbízást vállalom hát, fivéri szívvel, amely azért cserébe a legmélyebb főhajtással és barátsággal lelkesül a Báro Úr iránt, s semmit sem kíván jobban, mint hogy az ő atyai örömeit megsokszorozza, s hogy családjá tündöklését [a családfa] egy újabb gallyával növelje, egyszersmind a világnak is megmutassa, hogy a Báro a nevelő megválasztásával sem csalta meg magát.⁸⁶

E nyilatkozatból úgy tűnik tehát, Hirgeist Nini kifejezett kérése győzte meg Prónay Simont afelől, hogy elsőszülött fia nevelésére – nyilván több, hasonlóan képzett jelölt közül – éppen Verseghy, elhunyt sógora sorstársa a legalkalmasabb. Ninit láthatóan az a körülmény sem tántorította el döntésétől, hogy a személy, akire választása esett, ekkor már komoly konfliktusban állt a Hirgeist–Prónay családhoz szintén közel álló Kazinczyval. Prónay László bő egy esztendőre így Budára költözött az Ossitzky családdal⁸⁷ közös háztartásban élő Verseghyhez, aki leveleiben rendszeres és részletes tájékoztatást nyújtott a szülőknek az ifjú báró mindennapjairól és tanulmányaiiban

⁸³ A levelek jegyzékét lásd e dolgozat mellékletében.

⁸⁴ Prónay Simonné – Verseghy Ferencnek, Györgye, 1810. szeptember 28., OSZK Kt Levelestár.

⁸⁵ Prónay Simonné – Verseghy Ferencnek, Györgye, 1810. december 1., OSZK Kt Levelestár.

⁸⁶ „E[uer]. G[naden]. hatten die Güte mehrmahl zu erklären, daß Ihr Edles Herz mich als Ihren Bruder betrachtet, und daß es nach dem Ableben meines seeligen Freundes, Ihres lieben Bruders, die Erziehung Ihres Kindes nur mir anzuvertrauen wünsche. Ich übernehme dieses Geschäft wirklich mit einem brüderlichen Herzen, welches über dieß durch die innigste Ehrerbietung und Freundschaft gegen den Herrn Baron begeistert, nichts so sehnlich wünscht, als Ihm seine väterliche Freuden zu vervielfältigen, den Glanz seiner Familie durch einen neuen Zweig zu vermehren und der Welt zeigen, daß Er sich in der Wahl eines Erziehers nicht betrogen habe” Verseghy Ferenc – Prónay Simonnének, Buda, 1810. december 6., OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 120r–120v.

⁸⁷ Ossitzky János ajtónállóként a nádor szolgálatában állt, Verseghy élete hátralévő részét a család környezetében éli. Lásd: *Verseghy Ferencz Maradványai...*, i. m., 222–223.

való előrehaladásáról. Nevelői megbízásának azonban 1812 nyarán különös körülmények között szakadt vége. Verseghy ez év július 15-én szokásához híven beszámolót küld Laci előmeneteléről az édesanyjának, amelyben továbbítja a ház lakóinak szíves jókívánságait a közelgő Anna névnap alkalmából, majd elmondja, hogy neveltje különösen a nyelvekben jeleskedik, de naponta vesz zene- és táncleckéket is. Szó esik egy majdan megbízandó rajztanárról is. Semmi jele tehát annak, hogy a fiú nevelése a végéhez közeledne. A címzett még kézhez sem kapta a neki szánt írást,⁸⁸ egy nappal annak kelte után, július 16-án néhány soros, láthatóan sietve papírra vetett üzenetet küld fia nevelőjének. Ebben bocsánatot kér azért, hogy férje, a báró ilyen hirtelen döntött, ő kénytelen alávetni magát akarátának, reméli azonban, hogy eddigi jó barátságuk továbbra is megmarad.⁸⁹ A szűkszavú s önmagában nehezen értelmezhető szöveg megfejtésében Verseghy július 20-án kelt válasza segíthet,⁹⁰ amelyet együt olvasva előzményeivel az alábbi történet rekonstruálható. 1812. július 15-én, miután Verseghy megfogalmazta szokásos híradását Prónay László édesanyjának, váratlan látogatást kapott: minden előzetes bejelentés nélkül báró Prónay Simon kereste fel, aki összecsomagoltatta fia holmiját – a sietségben Verseghy néhány könyvével együtt, amelyek visszajutását a tulajdonos utóbb írásban kéri –, s közölte, nem tart tovább igényt a nevelő szolgálataira. Gálos Rezső a döntés mögött az ezekben az években uralkodó pénzügyi válságot sejtí, és úgy tartja a devalváció miatt a család nehéz anyagi helyzetbe került, amely nem tette lehetővé, hogy fiuk budai lakhatását és oktatását finanszírozzák.⁹¹ Nem kizárt, hogy financiaális okok is meghúzódhattak a háttérben, a szövegek azonban emellett világosan utalnak arra, hogy Prónay Verseghy nevelőként felmutatott eredményeivel volt elégedetlen. Erre mutat Nini megjegyzése, amelyben arra kéri régi barátját, küldje el Laci jegyzeteit, férje számára igazolandó az elvégzett munkát. S ezt erősíti Verseghy szabadkozása is:

Amit én az ifjú báróért tettem, bizonyosan több volt, mint kötelesség. Fivéri szeretet volt játékkal vegyítve. Azonban egy olyan esztendőben, amelyben a tanulás folyamatát háromszor is jelentősen megzavarták, valójában még egy szeretett fivér sem tudja más gyümölcsét munkájának felmutatni, mint majdani bimbókat. Lelkiismeretem minden szemrehányás alól felment engem. Sőt azt súgja, hogy óriási munkát vittem véghez. Ha ez netán majd más kezek által leromboltatik, azért bizony nem engem terhel a felelősség.⁹²

⁸⁸ Verseghy 1810. július 15-én kelt levelének szövege csak fogalmazványból ismert, az elküldött példány lappanghat. A következmények ismeretében nem kizárt annak lehetősége sem, hogy a levél el sem küldetett.

⁸⁹ Prónay Simonné – Verseghy Ferencnek, Nándor, 1812. július 16., OSZK Kt Levelestár.

⁹⁰ Verseghy Ferenc – Prónay Simonnének, [Buda], 1812. július 20., OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 103r–103v.

⁹¹ Lásd: GÁLOS, *Egy esztendő...*, i. m., 7.

⁹² „Was ich an und für den jungen Baron gethan habe, war gewiß mehr als Schuldigkeit. Es war Bruderliebe mit Spiele. Aber in einem Jahre, wo er im Lehrgang dreimal beträchtlich gestört wurde, kann in der That selbst ein lieblicher Bruder nichts anderes von der Früchten seiner Arbeit zeigen, als angehende Knospen. Mich spricht mein Gewissen v[on] allen Vorwürfen los. Es sagt mir sogar, daß ich eine

A nevelő és a család további kapcsolatának a levelezés ma ismert anyagában nincs nyoma. Verseghyt egy esztendővel később tartós elfoglaltsággal, tankönyvek írásával bízta meg a Helytartótanács,⁹³ nem tudni arról, akadt-e újabb tanítványa. Prónay László nevelője néhány év múlva egy időre Mátray Gábor lesz,⁹⁴ s immár fiatalemberként letett sikeres vizsgájáról a családdal mindvégig szoros összeköttetésben maradó Kazinczy ad majd hírt Hirgeist Nininek a húszas évek elején.⁹⁵

A levelezés alapján úgy tűnik a Hirgeist–Verseghy-kapcsolatban, mindvégig Nini volt a kezdeményező, Verseghy pedig elfogadta a közeledő gesztusokat. Írásai hangneméből és a bennük alkalmazott megszólításokból mindazonáltal kiderül, hogy Ninivel ellentétben ő nem egyenrangú felek viszonyaként tekint ismeretségükre, hanem szervilis szerepet oszt magára, a bárói családdal szembeni alárendeltségének nyelvi eszközökkel is kifejezést adva.⁹⁶ Más egykori fogolytársai vonatkozásában hasonló következtetések fogalmazhatók meg: nem jellemző, hogy Verseghy lenne a kezdeményező, az újrászótt kötődéseket rendre mások szorgalmazták. Előzékeny gesztusokat ő maga a kormányzat irányában tett, láthatóan és bevallottan a múltján esett foltot elhalványítandó.⁹⁷

Jóllehet csekély számú forrás áll rendelkezésre Verseghy egykori fogolytársaival ápolt kapcsolatainak analizéséhez, főként a levelezések rejtette utalások felfejtésével számos eddig kevésbé figyelembe vett körülmény kerülhet új megvilágításba. A vizsgálat azt mutatja, hogy a perben való közös érintettség, illetve a közös fogságélmény a kormányzat törekvései ellenére egyes esetekben szorosabbra fűzte a korábbról datálható ismeretséget, nemcsak a közvetlenül érintettek, hanem azok családjai között is. Más esetekben a kapcsolatok hiánya beszédes. A kötődések minőségét nem csupán a foglyok elzárás során, hanem immár szabadlábon követett magatartása is befolyásolta. A fogság kapcsán a volt rabok közül ugyan Kazinczytól maradt fenn a legtöbb és legrészletesebb leírás, a Verseghy körül végzett vizsgálódás eredményei azt mutatják, számos tekintetben, számos ponton árnyalható a fő források kínálta kép.

Riesearbeit verrichtet habe. Wenn diese vielleicht durch andere Hände zusammengerissen wird, so trage ich wahrlich die Schuld nicht” Verseghy Ferenc – Prónay Simonnének, [Buda], 1812. július 20., OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 103r

⁹³ Hogy épp Verseghy nyeri el a megbízást, különösen érdekes, mert nem sokkal korábban személyesen Ferenc császár utasította el harmadik, a Helytartótanácsához benyújtott, cenzori állásért folyamodó pályázatát. Lásd: MNL OL A 39 1810: 3332.

⁹⁴ VÁRNAI Péter, *Egy magyar muzsikusa a reformkorban: Mátray Gábor élete és munkássága a szabadságharcig = Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére*, szerk. SZABOLCSI Bence, BARTHA Dénes, Bp., Akadémiai, 1954 (Zenetudományi Tanulmányok, 2), 247. Valamint: MÁTRAY GÁBOR, *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*, vál., s. a. r. jegyz. GÁBRY György, Bp., Magvető, 1984 (Magyar Hírmondó), 375.

⁹⁵ Kazinczy Ferenc – B. Prónay Simonnének, Patak, 1822. július 11. = KazLev. XVIII., 107–109.

⁹⁶ Hirgeist Nini általában a „Lieber Werthester Freund!”, „Theurer Freund!” vagy „Theurester Freund und Bruder” megszólításokat használja, Verseghy ezzel szemben csaknem minden levelét a „Gnädige Frau Baronin! Schätzbarreste Freundin!” kezdéssel indítja, Prónay Simonnak címzett írásai még távolságtartóbb viszonyról árulkodnak formuláikkal: „Hochwohlgeborener Herr Baron!”, „M[éltóságos] Báró Uram!”

⁹⁷ Lásd Verseghy már idézett folyamodványát: MNL OL A 39. 1803:12013.

Melléklet

Verseghy Ferenc és a Prónay–Hirgeist család levelezése (1810–1812)

Prónay Simonné <i>Verseghy Ferencnek</i>	Györgye, 1810. 09. 28. OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
Prónay Simonné <i>Verseghy Ferencnek</i>	Hely nélkül, 1810. 11. 15. OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
Prónay Simonné <i>Verseghy Ferencnek</i>	Nándor, 1810. 12. 01. OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
Verseghy Ferenc <i>Prónay Simonnének</i>	[Buda], 1810. 12. 04. OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 124–127 (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> , 7–9.)
Verseghy Ferenc <i>Prónay Simonnének</i>	Buda, 1810. 12. 06. OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 118r–121v (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> , 9–12.)
Verseghy Ferenc <i>Prónay Simonnének</i>	Buda, 1811.01.17. OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 114r–115v (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> 12–13.)
Prónay Simonné <i>Verseghy Ferencnek</i>	[Hely nélkül, 1811. 01. 17. és 1811. 01. 31. között] OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 123r–123v (kiadatlan)
Verseghy Ferenc <i>Prónay Simonnének</i>	[Buda], 1811. 01. 31. OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 123r (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> , 13.)
Verseghy Ferenc <i>Prónay Simonnak</i>	[Buda], 1811. 02. 01. OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 101r–101v (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> , 13–14.)
Verseghy Ferenc <i>Szlatininek</i>	[Buda], 1811. 02. 02. OSZK Kt Levelestár (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> , 14.)
Verseghy Ferenc <i>Szlatininek</i>	Buda, 1811. 03. 20. a szöveg csak közleményből ismert (GÁLOS, <i>Egy esztendő..., i. m.</i> , 14–15.)
Prónay Simonné <i>Verseghy Ferencnek</i>	Nándor, 1811. 03. 30 OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)

- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* Nándor, 1811. 06. 10.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Verseghy Ferenc *Prónay Simonnnénak* [Buda,] 1811. 06. 11.
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 92r–95r
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, *i. m.*, 16–18.)
- Verseghy Ferenc *Prónay Simonnnénak* [Buda,] 1811. 06. 14.
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 95r–98r
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, *i. m.*, 18–21.)
- Verseghy Ferenc *Prónay Simonnnénak* [Buda,] 1811. 06. 24.
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 99r–99v,
106r–112r
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, *i. m.*, 21–27.)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* Nándor, 1811. 06. 29.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Verseghy Ferenc *Király Mihálynak* Buda, 1811. 07. 16.
OSZK Kt Analekta 6559. (kiadatlan)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* Nándor, 1811. 07. 27.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* [Hely nélkül, 1811 nyara]
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* [Hely nélkül, 1811 nyara]
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* Hely nélkül, 1811. 09. 04.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* Nándor, 1811. 10. 02.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Király Mihály *Verseghy Ferencnek* Györgye, 1812. 01. 02.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Verseghy Ferenc *Prónay Simonnak* [Buda,] 1812. január eleje
OSZK Kt Quart. Hung. 3656.
100r–100v; 102v
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, *i. m.*, 27–28.)
- Prónay Simonné *Verseghy Ferencnek* Nándor, 1812. 01. 11.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Prónay Simon *Verseghy Ferencnek* Nándor, 1812. 01. 15.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)

- Verseggy Ferenc *Prónay Simonnak* [Buda,] 1812. 03. 15.
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 113r–113v
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, i. m., 28.)
- Verseggy Ferenc *Prónay Simonnének* [Buda,] 1812. 07. 15.
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 105r–104r
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, i. m., 28–29.)
- Prónay Simonné *Verseggy Ferencnek* Nándor, 1812. 07. 16.
OSZK Kt Levelestár (kiadatlan)
- Verseggy Ferenc *Prónay Simonnének* [Buda,] 1812. 07. 20.
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 103r–103v.
(GÁLOS, *Egy esztendő...*, i. m., 29–30.)
- Verseggy Ferenc *Prónay Simonnének* keltezetlen
OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 116r–117v.
(kiadatlan)